

Elisabeth Gräslund Berg

fil. dr i kulturgeografi. Disputerade 2004 på avhandlingen "Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid". Nu verksam som forskare och lärare vid Stockholms universitet. Redaktör för Skogshistoriska Sällskapet 2004–2005.

Ortnamn – en kulturskatt i skogen att vårda och bruka

ör att få kunskap om skogens historia och historia i skogen använder vi många olika källor och tillvägagångssätt. Ett särskilt sådant tillvägagångssätt och källmaterial är ortnamnen. Ortnamnen är ju i sig själva korta och begränsade, men de kan ofta säga något väldigt mycket mer. Genom att analysera vad namnen betyder kan vi få inblick både i hur det äldre landskapet såg ut och i samhällsorganisation och människors föreställningsvärldar. Eftersom namn kan vara mycket gamla, kan de också på ett intressant sätt bidra till kunskap om förändringar i samhället, landskapet och föreställningarna om världen. Men det är inte bara mycket gamla ortnamn som är intressanta – lika

givande är att jämföra hur namngivning och användning av namn sett ut i olika tidsperioder. Förändringar av ortnamnen pågår hela tiden och idag har vi även några namnvårdande institutioner, som både ser till nyskapande av namn och till bevarande och skydd av äldre namn.

För att få en bild av hur detta spännande källmaterial kan användas, har jag intervjuat docent **Staffan Nyström**, ortnamnsexpert på Riksantikvarieämbetet. Syftet med intervjun och artikeln är dels att visa vad ortnamnsforskning är rent allmänt, dels att lyfta fram hur ortnamn kan användas för att skriva skogshistoria.

Doc. Staffan Nyström, ortnamnsexpert
på Riksantikvarieämbetet.
Foto Elisabeth Gräslund Berg.

Ortnamnsvforskning

Inledningsvis talade vi om vad ortnamnsforskning är, vad sådan forskning kan säga något om och hur en ortnamnsforskare arbetar.

Olika typer av ortnamnsforskning

Staffan Nyström pekar på att ortnamnsforskningen är ett stort och brett fält, som kan sägas bestå av tre huvuddelar. Den första, det som många i första hand tänker på och det som är ingången i den här artikeln, är *ortnamnstolkningen*. Ortnamnstolkningen innebär att man analyserar vad orden i namnen betyder, vilket kan säga något om den tid då de kom till – om särskilda händelser, tider och vanor. Det innebär att ortnamnen kan fungera som ett slags "språkliga fornminnen" som minner oss om äldre tider. En andra del av ortnamnsforskningen är den som mer intresserar sig för *språkets teoretiska,*

filosofiska och sociologiska sidor: Hur skiljer man namn från ord? Varför kan vissa människor många namn medan andra har svårt att lära sig namn? Varför uppfattas vissa namn som namn, medan andra är svåra att uppfatta som namn? Det handlar alltså inte så mycket om enskilda namn, utan mer om namn som system, som företeelse. Den tredje delen av ortnamnsforskningen är den tillämpade sidan som sysslar med *namnvård och namnplanering*. Det är en växande verksamhet som handlar om vilken stavning som skall gälla för olika namn, att ge namn i nybyggda bostadsområden osv. Sådana frågor hanteras bl.a. på kommuner och Lantmäteriet, medan bl.a. Riksantikvarieämbetet och Språk- och Folkminnesinstitutet är remissinstanser i sådana frågor. Det handlar då om vad som kan vara ett bra eller dåligt namnskick och vad som passar in i det svenska namnskicket, som i sig måste tåla förändringar men med sans och måtta.

Det är framför allt den första delen av ortnamnsforskningen, ortnamnstolkningen, som kan användas för att säga något om historiska förhållanden. Ortnamnen speglar den tid och miljö där de skapats, dvs. inte den tid där de finns, utan sin tillkomsttid och tillkomstsituation. De kan då berätta något om nästan vad som helst från den tillkomsttiden och tillkomstsituationen. Staffan Nyström menar att ett bra namnmaterial för detta är så kallade *smånamn*. Smånamn är lokala, folkliga namn som används av en mindre grupp människor. De männis-

kor som skapar och brukar namn kallas *namnbrukare* och när det gäller smånamnen så har de en liten grupp användare, en liten *namnbrukarkrets*. Begreppet namnbrukarkrets är viktigt i tolkningen av ortnamn. Namnbrukarkretsen är den grupp människor för vilka ett specifikt namn är relevant att använda. En namnbrukarkrets kan variera betydligt i storlek och karaktär – det kan vara människor i en familj, en bygd eller ett helt land, eller det kan vara barnen i byn, arbetarna i ett arbetslag eller fågelskådarna i ett visst område. Namnbrukarkretsen kan också förändras med tiden, så att ett namn som tidigare bara var relevant för dem som bodde på gården, t.ex. om ett lokalt namn på en krokig tall tas upp i namnet på en vägkrog som besöks av genomresande från hela landet. Men namnbrukarkretsen kan förstås också försvinna och då riskerar de namn som inte överförts på andra sammanhang att också försvinna, t.ex. flottarnas namn på platser längs älvarna, när flottningen upphörde.

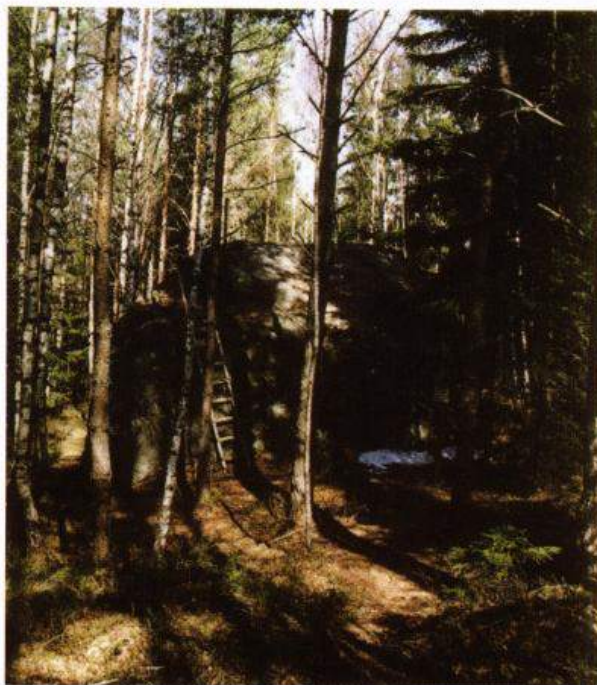
Ortnamnens vittnesbörd

Ortnamn kan alltså berätta något om nästan vad som helst. Staffan Nyström räknar upp följande områden, där ortnamnen kan vittna om äldre förhållanden:

- Namn kan ge en beskrivning av platsen. Genom att analysera namnen kan vi få en bild av hur det såg ut där vid tidpunkten för namnets tillkomst, vad som fanns där, vilka växter som

växte där, vilka vilda eller tama djur som brukade finnas där, jordmånen, eller hur marken användes. Exempel på sådana namn är *Råggärdet* där man odlade råg, betesmarken *Kosvältan* där betet var magert för korna.

- Namn kan ge en berättelse om särskilda händelser eller episoder, berättelser om platsen och om de människor som fanns där. Ett exempel är namnet *Pigans plågosten* på en stor sten i Södermanland, där det finns olika historier om vilka plågor pigan råkat ut för. Sådana namn kan hjälpa till att hålla traditioner och lokala identiteter vid liv, och då fungerar namnen som bärare av kulturarvet.
- Namn kan berätta om personer med anknytning till platsen. Det kan ofta vara svårt att säga något utifrån namnen om vilken relation de haft till plat-

Pigans plågosten vid kanten av Fjällmossen i Södermanland. Foto Staffan Nyström, RAÄ.

sen, men däremot är det klart att någon anknytning har funnits. Det kan vara namnet på den som ägt marken eller huset, den som råkat ut för något särskilt just där eller en person som haft en regelbunden vana där, t.ex. *Karlssons vik*, där Karlsson brukade lägga till.

- Namn kan visa på olika typer av transporter som förekommit på platsen. Det kan vara namn på vägar, grindar, hamnar, vadställen osv. Namnen kan ofta leva kvar långt efter det att funktionen försvunnit, som att vadställen grundats upp för länge sedan, eller att en grind i gräns mellan inägor och utmark försvunnit och platsen nu helt ligger inne i skogsmark. Genom att hitta dessa namn på specifika platser, kan man t.ex. visa att här tidigare gått en vattenled som knutit ihop två bygder.
- Namnen kan berätta om skrock och folktro av olika slag – knytt, vättar, troll, småfolk, gastar och spöken. Det kan vara att någon hade sett eller upplevt något övernaturligt vid en viss plats, som *Näckabron*.
- Namnen kan också visa vad folk visste om den stora världen, genom de så kallade uppkallelsenamnen. Uppkallelsenamn innebär att man uppkallar en plats efter en annan känd plats, t.ex. från andra länder (torpnamn som *Paris* och *Jerusalem*) och kända städer (torpnamn som *Uppsala* och *Stockholm* t.ex. i Småland). Men det kan också vara namn efter plat-

Torpet Vaterlo. Foto Staffan Nyström, RAÄ.

ser som hänger samman med känd person, som när torp i Sverige är benämnda efter platser anknutna till Napoleon som *Elba*, *S:t Helena*, *Waterloo* osv. Utifrån sådana namn kan man dels förstå när de tillkommit, utifrån tiden som Napoleon levde, dels få en uppfattning om vad som gjorde intryck och vad som var känt bland folk på Sveriges landsbygd.

En styrka i ortnamnen som källmaterial är att de ofta lever kvar mycket länge, och att de kan leva kvar trots att det som de berättar om har försvunnit eller förändrats. Rågsvedjan vittnar om svedjebruket som sedan länge upphört i skogen, men namnet finns kvar.

Staffan Nyström berättar att namnen alltid tillkommit på samma sätt, såväl under 1200-talet som under 1800- och 1900-talen, men att ju längre tiden går, desto mer sker förvanskningar och förändringar av namnen, samtidigt som det sammanhang som behövs för att man ska förstå namnet kan försvinna. Det är det-

ta som gör att 1200-talets namn kan vara svåra att förstå, även om de tillkommit på samma sätt som yngre och mer "genomskinliga" namn. Eftersom de äldre namnen ofta både förändrats och vi har mindre kunskap om deras sammanhang, tenderar ofta tolkningarna av äldre namn att bli "grövre" än tolkningarna av moderna namn, även om namngivningen skett på samma sätt.

Ortnamn kräver en obruten tradition för att leva vidare, de måste ha någon som använder dem. Men de kan också leva vidare i dokument, på kartor och i arkiv, liksom de kan överföras på nya platser och företeelser. Ett bebyggelsenamn på en sedan länge försvunnen bebyggelse kan få att leva kvar i namnet på den moderna motorvägsrondell som nu finns på platsen eller i ett modernt företagsnamn.

Tolkning av ortnamn

Inom ortnamnsforskningen arbetar man efter en standardmodell med två centrala delar, den språkliga tolkningen och den sakliga tolkningen. Men Staffan Nyström poängterar att det förstås liksom i all annan forskning är få tillfällen då allt faller på plats till hundra procent, istället blir det i de enskilda tolkningarna litet olika om det är den språkliga eller sakliga tolkningen som väger tyngst.

En språklig tolkning innebär att man identifierar de gamla ord och ordstammar som finns i namnen, gamla böjningsformer och ordens etymologi. Då behöver man belägg på namnformerna som är så

oförvanskade som möjligt, och därför är det viktigt att fånga upp både den äldsta skriftliga dokumentationen av dem och de senare tidsperiodernas successiva förändring av namnen. Den språkliga tolkningen måste också ta hänsyn till språkets förändring över tid och olika dialektala variationer.

Den sakliga tolkningen innebär att man gör en bedömning av om den språkliga tolkningen är rimlig för den plats som namnet avsett när det tillkom. Tolkningen får inte vara en ren skrivbordskonstruktion, utan måste vara övertygande på platsen – t.ex. att ett ortnamn som man tror innehåller trädslaget ek verkligen åsyftar en plats inom ekens utbredningsområde. Om det inte är så, måste man arbeta vidare med att förstå vilka ord namnet innehåller eller vittnar om, alltså göra om den språkliga analysen.

Tolkningen av ortnamnen går till likadant för namn från alla tidsperioder. Men ofta har ortnamnsforskare ägnat sig mer åt litet äldre tidsperioder, och kanske har 1700-, 1800- och 1900-talets namn har blivit litet styvmoderligt behandlade. Enligt Staffan Nyström har dock forskningen kring dessa namn ökat på senare år, liksom den om medeltida namn.

Ortnamn och skogshistoria

Ortnamn i skog

På vilket sätt är då ortnamn intressanta för skogshistoria och vad vet man om ortnamnen i skog?

På mina frågor om ortnamn just i skogsmiljö svarar Staffan Nyström, att man allmänt sett nog kan säga att ortnamn i skog inte väckt samma intresse hos forskarna som ortnamnen i jordbrukslandskapet. Han pekar på att detta delvis beror på att källmaterialet i skogsmiljö både är mindre omfattande och mer okänt. I det äldre skriftliga materialet är det svårare att komma åt namn i skogen, eftersom de äldsta skriftliga källorna ofta handlar om ägotransaktioner och då är ofta bebyggelsens namn det enda som anges medan marken som hörde till beskrivs som "allt vad därtill hör". Även längre fram under 1500- och 1600-talet är en stor del av det skriftliga beläggen på namn från olika kamerala källor, där det är bebyggelsenamnen som framträder. Ortnamnforskare har under 1900-talet arbetat med att fara runt i landet och samla in namn genom att intervjuer, så kallade uppteckningar. Dessa har gjorts på olika sätt, men ofta har man vandrat runt i markerna för att titta på platser och notera de namn som hört till. Tyvärr har detta kanske gjorts i mindre utsträckning i vida utmarker och skog än i den öppna bygden.

Om man kan se någon mer innehållslik skillnad mellan namnen i den öppna jordbruksbygden och de i skogsmark, tror Staffan Nyström att det framför allt är en kronologisk skillnad. Nära gårdsbebyggelsen är det större chans för gamla namn att leva vidare, medan det i skogen mer handlar om smånamn som har haft mindre och mer föränderliga namnbru-

karkretsar. Eftersom det är så att en stabil och stor namnbrukarkrets gör det lättare för namn att leva kvar, är många namn på platser i skogen som används sällan och av få personer mer utsatta för risken att försvinna.

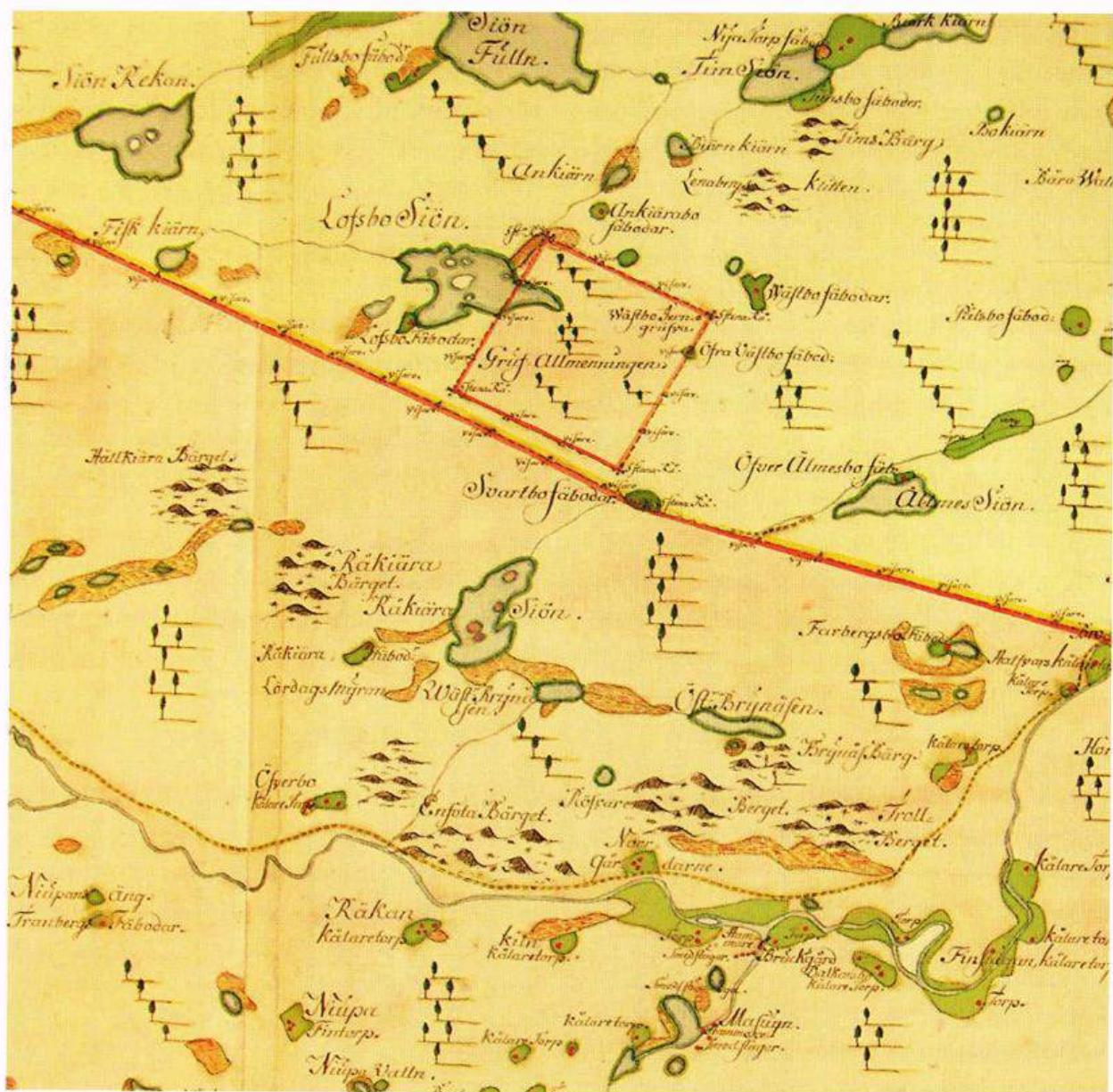
Ortnamnens vittnesbörd i skogen

Ortnamnen kan ge kunskap om platser i skogen och om skogens historia på motsvarande sätt som gäller för ortnamnen i allmänhet. Det innebär att det framför allt gäller de platser i skogen där man hade anledning att vara, att vistas på och prata om, eftersom det är i de situationerna människor behöver namn på platserna.

Staffan Nyström pekar på framför allt följande aspekter på skogen som blir synliga genom ortnamnen:

- Platser i skogen som röjts, framför allt för odling. Det är namn som t.ex. visar att det funnits fall, svedjor och brännor i skogen.
- Namnen kan visa olika trädslag i skogen. Det kan antingen handla om att det varit just de trädslagen som man nyttjat i just den skogen eller platsen, eller att just de trädslagen varit särskilt påfallande på den platsen eller för den skogen.
- Man kan också få indikationer på vilka typer av resurser man nyttjat i skogen. Det kan t.ex. vara att man hämtat ris där eller att man använt platsen för lövtäkt. En del namn som innehåller ordet skepp har tolkats som att man just där hämtat timmer för

Exempel på namn i skogen på en karta av Gerhard Johansson Edman från år 1742–44 över sockenskogen till Ovanåkers socken, Hälsingland, LSA V41:1:1. Foto Elisabeth Gräslund Berg.

skeppsvirke och skogsnamn med ordet stav att man där hämtat stavar.

- Jakten i skogen blir synlig i många ortnamn i skogsmiljö. Det kan vara olika djur som funnits där, som grävling, hjort, varg och björn, men också hur man fångat dem, som Vargagrop, Björngropen, Älgstockakärret
- där man använt en trampfälla, eller Gillerbäcken där man gillrat utter.
- Många andra typiska skogsverksamheter har förstås avsatt namn, som kolning och tjärbränning. Det kan vara namn både på kolartorp och själva kolbottnarna.
- Personer med anknytning till platser-

na. Även i skogen finns namn som berättar om personer med särskild anknytning till platsen. Ett exempel är kolbottnar, där man i Uppland kunnat konstaterat att de ofta haft namn som innehåller personnamnet på den som tagit upp den, t.ex. Alfredbotten. I områden med många kolbottnar kan sådana namn ge kunskap om personnamnsskicket i området.

- Namnen kan också handla om känslan i skogen. Skogen kunde betecknas som stor, som mörk, farlig eller att det fanns otäcka varelser där. Namnet Skrattekilen är ett exempel på detta. Det innehåller ordet skratte, som betyder vätte eller tomte. Men känslan kunde ju också vara bra, vilket syns i namn som Fagerskog och Gyllensko-gen, eller i namn som Kärleksdungen, Älskedungen, Friardungen.

Jag frågar Staffan Nyström om den sistnämnda typen av namn, de som visar känslan för platsen, var typiska för skogslandskapet?

– Det förekommer en del känslonamn även i jordbrukslandskapet. Men, kanske kan man tänka sig att det i skogen finns litet mer av ”intrycksnamn”, dvs. som kommer av det intryck som skogen gav. Det skulle kunna vara så att skogen eller skogsdungen uppfattades som något som fanns där i sig själv, mer än olika platser och marker i det intensivt brukade öppna jordbrukslandskapet, vilka var tydligt formade av människor, säger Staffan Nyström och pekar på hur man skulle kunna fördjupa sig just i sådana namn.

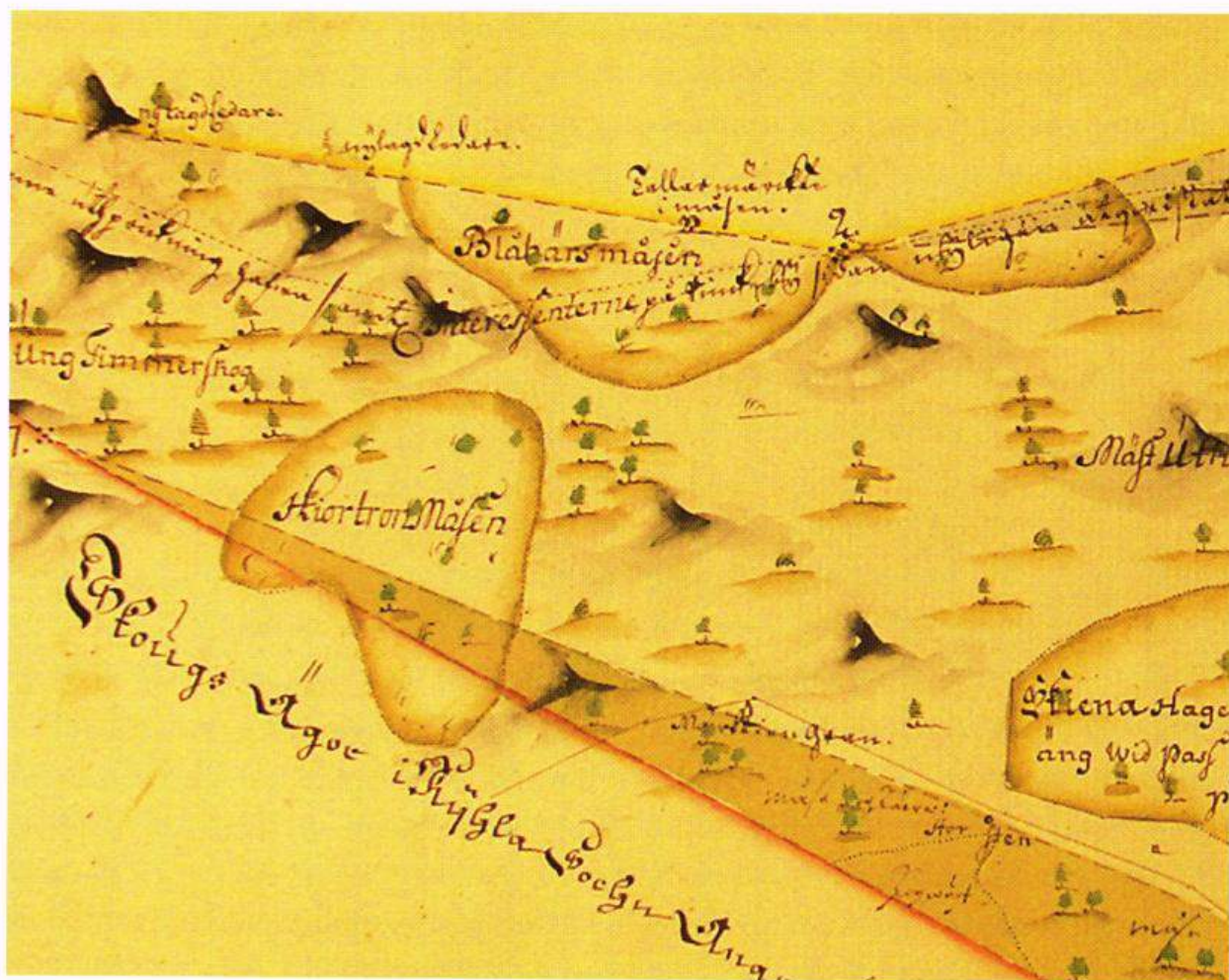
– Eftersom skogen förändras över tiden skulle det vara intressant att litet närmare undersöka just sådana ”intrycksnamn” och se om det går att komma åt vilka ”intryck” skogen gett i olika tider och olika områden. Vad var det som man uppmärksammade och som bidrog till namngivningen?

Framtiden för ortnamnen i skogen

Vilka namn som lever vidare i skogsmiljö beror alltså på namnbrukarkretsen. Staffan Nyström förklarar hur riktigt gamla ord och namn levtt kvar genom att överföras i nybildade namn. Ett exempel är ordet *mor*, som betyder sumpig skog, och som i norra Uppland levtt kvar i namn som *Dannemora*, *Morkarla*, *Tegelsmora*, som alla blivit sockennamn och därmed fått en stor namnbrukarkrets och hållit sig levande genom århundradena. Det gäller också ordet *ved* i dess gamla betydelse skog, som vi finner i namnen på flera av våra stora skogar som Tiveden, Hålaveden, Fjällveden.

Däremot är de namn som vittnar om allt det andra som skett i skogarna förr och nu mer i riskzonen för att försvinna, eftersom det finns så få uppteckningar av dem. Det kan gälla namn på olika skogskiften, namn på ställen där man gjorde saker (rastplatser, tjärdalar, platser där man plockat bär). Staffan Nyström påpekar att det även gäller många nutida verksamheter i skogen, som moderna jaktlag, scouter, ornitologer. Fortlevnaden för sådana yngre namn och smånamn beror mycket på hur det specifika nyttjandet

Mossarna Hjortronmossen och Blåbärs mossen på en karta av Märten Johan Rivell från år 1732 över skogen till Nybble och Skena i Lunda socken, Södermanland, LSA C49-54:1.

Foto Elisabeth Gräslund Berg.

lever kvar eller förändras, hur platserna används, vilka som är där och varit där, om det är en kontinuitet och traditionsöverföring bland namnbrukarna eller inte. Inom många moderna verksamheter använder man både gamla namn och skapar nya. Det är framför allt när det är fråga om helt nya typer av användningar som det skapas nya namn.

Om man ser specifikt till försvinnande av namn med koppling till skogsbruket, menar Staffan Nyström att det motsvarar försvinnandet av namn på andra håll,

som i gruvor där tidigare varje ort och stoll hade ett eget namn, men där rationalisering och effektivisering av driften nu lett till att platser bara har systematiska nummer.

Namnässiga kulturskatter i skogen

Först och främst vill Staffan Nyström poängtera att människor som arbetar eller arbetat i skog, eller som äger skog sitter på namnässiga kulturskatter!

Såväl äldre som yngre namn i skogsmiljö är fortfarande en underpresen-

terad namnkategori i det namnmaterial som namnforskare och namnvårdare arbetar med. De uppteckningar som gjordes under framför allt 1900-talets första hälft av ortnamnsforskare berörde en hel del ortnamn i skog, men var förmodligen ändå relativt begränsade i relation till den totala namnflora som fanns. Även inom modernare projekt, som i Skog och Historia, har namnen i skogen varit litet på undantag, när man koncentrerat sig på de fysiska lämningarna. Några mindre grupper har dock arbetat specifikt med namn inom just det projektet.

Det finns därför fortfarande mycket att göra med denna källa till kunskap om vår historia.

Staffan Nyström menar att det är en stor och viktig uppgift i att dokumentera äldre och yngre namn i skogsmiljöer och där alla som har intresse för frågan och kunskap om sådana namn kan bidra. Det är en utmärkt uppgift att jobba med både i grupp och enskilt, t.ex. på den egna marken, i trakter där man arbetat eller i barndomsmiljön. Det kan göras genom att dokumentera de namn man själv känner till och genom att intervjua andra om namn i området. Man kan också göra viktiga insatser genom att gå igenom vilka namn som förekommer i äldre material som man kan ha tillgång till eller känner till, t.ex. kartmaterial, listor eller andra akter från skogsarbete under 1900-talet. Utöver att helt enkelt belägga förekomst av namn i skogen, är en annan viktig uppgift att leta reda på och dokumentera berättelser bakom olika namn

av typen *Hängtallen* – vem var det som hängde sig och under vilka omständigheter? *Larssons glänta* – vem var Larsson?

Den som är intresserad av att göra en insats och dokumentera ortnamn kan läsa den handledning som finns i boken *Smånamn och andra ortnamn*. För rådgivning kan man vända sig till Staffan Nyström på Riksantikvarieämbetet tel 08-519 180 00, eller till något av ortnamnsarkiven i Umeå, Uppsala, Göteborg eller Lund. De olika arkiven sorterar alla under Språk- och Folkminnesinstitutet i Uppsala, som har tel 018-65 21 60, och internethemsidan www.sofi.se.

För den som är intresserad av att läsa vidare om ortnamn rekommenderas

Nyström, Staffan 2003. *Smånamn och andra ortnamn*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Pamp, Bengt 1988 (5:e uppl). *Ortnamnen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.

Strid, Jan Paul 1999 (2:a uppl) *Kulturlandskapets språkliga dimension: ortnamnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

samt

Riksantikvarieämbetets hemsida inklusive lästips:

www.raa.se/landskap/ortnamn.asp